

УДК 811.161.2:659

ІНТЕНСИФІКОВАНА ВИРАЗНІСТЬ ПАРЕНТЕТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

Топчій Л. М.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

У статті досліджено один із найпоширеніших засобів інтенсифікованої виразності газетного дискурсу. До уваги беруться деякі семантичні типи парентетичних конструкцій, які можуть виступати синтаксичними експресемами в мові преси. Простежено механізми виникнення емоційного утворення висловлення, з'ясовано їх семантико-стилістичні та функціональні можливості.

Ключові слова: інтенсифікована виразність, експресивність, парентетичні мовні одиниці, газетний дискурс.

Топчий Л. Н. Интенсифицированная выразительность парентетических конструкций в языке украинской прессы. В статье рассматривается один из распространенных способов интенсифицированной выразительности газетного дискурса. Объектом внимания стали некоторые семантические типы парентетических конструкций, которые в языке прессы могут выступать синтаксическими экспресемами. Отслеживаются механизмы возникновения эмоционального в тексте, выясняется их семантико-стилистический и функциональный потенциал.

Ключевые слова: интенсифицированная выразительность, экспрессивность, парентетические языковые единицы, газетный дискурс.

Topchiy L. N. Intensified expressiveness of parentetic constructions in the language of Ukrainian press. The article deals with one of the common ways of the expression of intensified newspaper discourse. The object of attention has become some semantic types of parentetical constructions, which can act as syntax expressems in the press language. The article considers mechanisms of emotional in the text, turns out their semantic and stylistic and functional capacity.

Key words: intensified expressiveness, expressiveness, parentetical linguistic units, newspaper discourse.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Функціонування експресивних мовних одиниць у комунікативному просторі україномовного газетного дискурсу привертає до себе увагу сучасної мовознавчої науки. У руслі цього інтересу перебуває і проблема вивчення особливостей парентетичних конструкцій, зокрема їх потенціал інтенсифікованої виразності, під якою розуміємо комплексну граматичну категорію, що репрезентується субкатегоріями образності, емоційності, оцінності, модальності та інтенсивності. Вона вербалізується на всіх мовних рівнях і поєднує інформаційний та суб'єктивний плани змісту [7, 13].

Дослідження специфічних рис синтаксису газетної мови знаходимо в працях Г. М. Васильєвої, М. А. Жовтобрюха, Д. Є. Розенталя, Г. Я. Солганика, В. Г. Костомарова, А. В. Швець та ін. Особливу зацікавленість викликає у дослідників проблема синтаксичної інтенсифікованої виразності як окремих напрямів синтаксичних досліджень (С. Я. Єрмоленко, Д. І. Ганич, І. С. Олійник, Н. П. Кисельова, А. П. Загнітко, Н. В. Гуйванюк, І. Р. Вихованець, І. Г. Чередниченко та ін.). До синтаксичних засобів зараховують такі фігури мови, що виражають суб'єктивне ставлення мовця, посилюють прагматику комунікативного повідомлення: накопичення (різноманітні повтори, багатосполучниковість), уникнення (еліпс, зевгма, безсполучниковість),

переміщення (інверсія, різні види паралелізму тощо). На думку І. Р. Гальперіна, їх варто розрізняти за засобами синтаксичної виразності (інверсія, паралельні конструкції, хіазм, повтор, перелічування, антитеза, ретардація) і за прийомами організації синтаксичних структур (еліпсис, літота, риторичне питання, замовчування та ін.). Свою класифікацію засобів експресивного синтаксису А. Н. Мороховський основує на редуції (еліпсис, замовчування, номінативні речення, асиндетон), на експансії (повтор, перелічення, тавтологія, вставні, вставлені конструкції та ін.) вихідної моделі, на зміні порядку слів (інверсія, дистантне розміщення синтаксичних одиниць, відокремлення).

Тяжіння до посилення експресивності в українській газетній мові ХХІ ст. спричинено тенденцією до подолання книжності, уніфікації газетної мови та орієнтацією сучасного журналіста на індивідуальне самовираження. В комунікативному просторі сучасних ЗМІ активно використовуються синтаксичні моделі, транспоновані із синтаксису розмовного мовлення. На фоні нейтральних і книжних засобів вони виділяються своїм емоційним забарвленням, експресивністю, оскільки «усна мова безпосередніше й сильніше впливає на людей, ніж мова писемна» [6, 36]. Їх наявність, комбінування в тексті, композиційне розташування є специфічною рисою сучасного газетного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу певних синтаксичних засобів на мову сучасного газетного дискурсу, афективний

синтаксис якого потребує чітких і яскравих мовних засобів для передачі змісту, досліджують С. Я. Єрмоленко, А. П. Загнітко, І. Я. Завальнюк, Н. В. Гуйванюк, О. В. Галійбіда, А. Д. Гнатюк та ін.

Нами зафіксовано синтаксичні експресеми, що є вживаними в різних газетних жанрах. Це еліптичні речення, специфічні питально-відповідні конструкції, спонукальні речення, риторичні оклики та риторичні запитання, ланцюги номінативних речень, вставні і вставлені елементи, експресивно-стилістичне словорозташування, парцельовані і сегментовані одиниці, лексичні повторення із синтаксичним поширенням, приєднувальні конструкції, розповідно-окличні речення в ролі заголовкових комплексів. Цей перелік, безперечно, не можна вважати вичерпним, оскільки будь-яка синтаксична одиниця, суб'єктивно забарвлена, може набувати інтенсифікованої виразності. І це не лише інтенсифікація вираження емоцій, а й збільшення сили впливу на читача. Відзначимо, що активність використання і експресивна можливість цих засобів неоднакова. Зокрема, це стосується парентетичних одиниць, емоційно-експресивна виразність яких, як слушно зауважує Н. Ю. Сердюк, спричинена нашаруванням текстових характеристик на статичну природу речення.

В українському мовознавстві існує чимало праць, у яких проаналізовано явище парентези (вставлення). Так, у дослідженнях Б. М. Кулик, З. П. Олійник, П. С. Дудик, Л. О. Кадомцевої, Л. В. Прокопчук, Н. Ю. Сердюк, К. Ф. Шульжук, А. П. Загнітко, І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянської об'єктом вивчення були структурно-семантичні типи вставлених одиниць. О. В. Александрова, О. П. Артеменко, Н. А. Кобріна, А. А. Мещлер досліджували ці конструкції в аспекті комунікативного синтаксису, план інтонування – Н. П. Плющ, Ю. М. Златопольський, Р. М. Романова. Особливості їх стилістичного функціонування привертала увагу В. І. Грициної, Л. О. Кадомцевої, А. П. Коваль, А. К. Мойсієнка, М. А. Гавриленко, О. В. Красикової, І. Я. Завальнюк. Як одиницю текстової, а не реченнєвої структури розглядали парентетичні побудови О. А. Бунь, І. О. Іноземцева, Т. С. Плеханова, В. О. Шаймів, О. В. Галайбіда та ін.

З'ясування композиційно-стилістичної функції названих одиниць в художньому контексті запропоновано в дисертаційній праці З. П. Олійник; їх експресивне навантаження і синтаксично-стилістичну роль в організації мови художньої прози представлено в дослідженні О. В. Галійбіди; структурно-семантичний аналіз вставлень, дібраних із публіцистичних текстів, зроблено в дисертаційній роботі В. І. Грициної; нові явища у функціонуванні парентетичних конструкцій на матеріалі української преси ХХІ ст. подано в монографії І. Я. Завальнюк. Проте питання аналізу експресивного потенціалу вставлених одиниць у мові сучасного газетного дискурсу ще не було об'єктом спеціального дослідження. Цим і зумовлена актуальність нашої розвідки, **метою** якої є спроба з'ясувати особливості парентетичних одиниць як експресивних маркерів в україномовному газетному дискурсі. Мета зумовлена розв'язанням

таких **завдань**: виокремити найтипівіші семантичні типи внесень, уживані в мові газети, проаналізувати їх експресивне навантаження, виявити особливості стилістичного функціонування, їх засоби інтенсифікації й актуалізації. Матеріалом для дослідження слугувало сучасне періодичне видання «Літературна Україна», у якому дедалі ширшого вжитку й стилістичної ваги набувають вставлені конструкції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Парентетичні одиниці займають особливе місце серед арсеналу синтаксичних експресем газетної мови. Під парентетичними (вставленими) розуміємо синтаксично ізольовані у реченнєвій структурі мовні одиниці, які виходять за межі усталених синтаксичних зв'язків, розглядаються як феномен синтаксису речення і граматики тексту, виражають авторські інтенції, побічні асоціативні зауваження та оцінне ставлення мовця до повідомлюваного. Як слушно зауважив Д. Х. Баранник, «це синтаксично й інтонаційно автономні вербальні структури» модифікаційно-супровідного рівня речення, які «формують мовний план авторського супроводу комунікативно актуальної частини висловлення, план авторського коригування її, орієнтують вислів на адресата» [1, 13].

Вставлення, вирізняючись своєрідними функціями інформування, пояснювання, уточнювання, оцінювання, є типовими спеціалізованими засобами констатації факту, інформативного опису чи інформативної розповіді. Їх поява визначена стратегіями мовця, який прагне врахувати комунікативні інтенції адресата. Вставлені одиниці є структурним елементом речення з «позаграматичним статусом», які вносять до базового речення додаткові повідомлення, певні уточнення, пояснення, мають інтонаційне та пунктуаційне відокремлення, не передають модальну, оцінно-емоційну, прагматичну інформацію [3, 7]. Прагматична орієнтація парентетичних одиниць – передавання інформації із запропонованою установкою на їх соціальну оцінку.

Різноманітні семантико-стилістичні, структурні та функціональні ознаки вставлених структур спричиняють їхню універсалізацію в ролі засобів інтенсифікованої виразності. У різних жанрах газетної мови ці експресеми, поєднуючи стандарт і експресію, мають як різнохарактерний план вираження, широкий діапазон семантико-стилістичних характеристик, так і неоднаковий ступінь експресивності викладу. Вони пов'язані з комунікативно-прагматичними інтенціями мовця (конкретизувати, доповнити, зіставити, уточнити, дати авторську оцінку, його зауваження, примітки, коментар висловленню) та з особливою реалізацією двоплановості подачі інформації, коли як вставний план викладу, що виноситься в іншу смислову площину, виявляється суб'єктивно-авторський.

Парентетичні конструкції, уживані в мові сучасної української преси, надзвичайно місткі за семантикою, а їхня змістова взаємодія з базовою частиною речення має багатоплановий характер. Усі складники експресивності – оцінність, емоційність, образність, зображеність – у парентетичних конструкціях мають специфічний вияв. У межах дослідження ми розглянемо здатність деяких із них сприяти емоційному

увиразненню висловлення. Аналіз наукових джерел засвідчує, що в україномовному газетному середовищі виокремлюються чотири основні семантичні типи вставлень: інформативний, логічний, оцінний та ситуативний [4, 141; 2, 7], які репрезентовані кількісно неоднаково.

Опрацювання мови газети «Літературна Україна» дало змогу виявити найбільш поширені вставлення, які належать до інформативного семантичного типу. Їх виразно уточнювальна, пояснювальна, доповнювальна функції роблять ці одиниці засобом додаткових супровідних, конкретизаційних ознак, засобом акцентуації, змістовного виділення і зосередження уваги читача на певному компоненті базового речення: *«Місце для пам'ятника вибрали не випадково, адже просто територія школи, поряд з якою стояв будинок родини Косачів (тепер тут музей цієї славетної родини) і сад, у якому гуляла маленька Леся»* (1, 1). Як слушно зауважує І. Я. Завальнюк, такі семантичні типи увиразнюють появу в реціпієнта відчуття інформаційного комфорту, відчуття, що з ним спілкуються як з рівноправним співрозмовником, його поважають, сприймають як достойного партнера [4, 168].

За нашими спостереженнями, найуживанішими серед названого семантичного типу є конструкції, що уточнюють зміст висловленого, або вказують на те, що передбачалося на початку формулювання думки:

«Так-от, “музейні бджілки” – це волонтерки, які вже рік тут, у музеї, виготовляють ті самі “кікі-мори”... деякі схожі на зелені шуби (під колір листя), а для зим – на білі» (1, 2); *«Назвою виставки взято рядок вірша Олександра Стусенка, надрукованого нещодавно в “ЛУ” (цей номер газети з портретом Олександра – теж серед експонатів)»* (1, 2).

Ці синтаксично ізольовані мовні одиниці можуть виступати засобом статичної характеристики фрагмента базового речення, наприклад: *«Переглянуто й затверджено склади журі літературних премій імені Є. Плужника, імені Олеса Гончара, “Благовіст”... спільно з Народним рухом України планується заснувати нову премію – імені В. Чорновола (військово-патріотична премія, спільно з Міністерством оборони)»* (1, 3). Спостереження свідчать, що регулярно в мові української газети є парентеза з довідковою функцією (містяться числові показники, що підтверджують інформацію в основній частині), пор.: *«Бо переважну кількість законопроектів (91,5%) готують депутати»* (1, 6). Конструкції наведеного типу виконують з'ясувальну функцію і не мають вираженого експресивно-емоційного змісту. Їх використання зумовлене прагненням журналіста в незначних за обсягом матеріалах подати найбільше інформації, відтворити її об'єктивність та вірогідність інформації.

Оригінального ефекту досягають журналісти таким композиційним прийомом для привертання уваги читача, як комбінування в одному реченні різних за семантикою і функціями парентетичних одиниць, наприклад: *«З села Білка, де йому “знайома кожна гілка” (як сказано в одній з пісень на його слова), почалася не лише його “поетична стежка”,*

а й “шлях широкий” до вершин визнання в економічній та банківській діяльності (він перший голова Національного банку України, і саме його підпис стоїть на запроваджених 1992 гривнях)» (3, 1).

Окрім згаданих функціональних виявів, в інформативному типі можна виділити й такі, які:

супроводжують зміст базового речення, наприклад: *«...існують соціальні програми НСПУ, а саме: ...організація культурно-мистецьких заходів у навчальних закладах на засадах українознавства та патріотичного виховання (проведено два літературних конкурси для учнівської молоді – Всеукраїнський конкурс юних поетів імені Дмитра Білоуса “Чари барвінків...” і до Дня української писемності та мови)»* (1, 4);

вказують на час дії, пор.: *«У IV випуску нелегального “Українського вісника” (січень 1971), присвяченого світлій пам'яті Алли Горської, висловлена небезпідставна версія, що це було політично замовлене вбивство»* (1, 5);

констатують джерело повідомлення, наприклад: *«Бо медицина в нього (В. Берсенєва) – не тільки покликання, спосіб життя, не тільки “труди і дні” (за Гесіодом), а майже релігія»* (2, 3). Як бачимо, такі конструкції беруть участь у лінійному структуруванні висловлення лише як засіб конкретизації або узагальненості і здебільшого позбавлені виразного експресивного нашарування.

Отже, погоджуємося з думкою І. Я. Завальнюк про те, що «вставлені одиниці інформативного типу об'єднує спільна стилістична функція – функція розширення інформаційного простору основного, членоподільного складу речення чи окремих його частин або слів, потреба в якій з'являється побіжно чи заплановано, але з однаковою настановою на створення інформаційного резонансу» [4, 169].

Будь-яке мовне явище, яке контрастує зі звичайним, стандартним, «працює» на експресію. Тому аналіз мови «Літературної України» засвідчує очевидну експресивність вставлень у художньо-публіцистичному жанрі, який через емотивну, волюнтаривну, апелятивну та естетичну додаткові функції апелює до розмовного мовлення як джерела образності й оцінності. Синтаксис цієї жанрової групи вирізняється різноманітністю, емоційністю, максимальною активною позицією автора, що, у свою чергу, спричиняє експресивізацію викладу.

До ширшого вживання в газетній мові виявляють тенденцію парентетичні внесення оцінного типу, у яких авторське «я» проявляється в соціально-політичних, ідеологічних, моральних чи естетичних оцінках. Семантично різнопланова оцінка таких конструкцій репрезентується в побічних зауваженнях, асоціативних висловленнях, виявах, ставленнях автора до зображуваних подій та суб'єктів, експресії. У цьому семантичному типі дослідники виділяють: коментар-роздум автора до висловленого в базовій частині; конструкції з емоційною авторською оцінкою висловленого в основному реченні та засіб вираження мовної оцінки [2, 8].

Для конкретизації основних аспектів проблеми, про яку йдеться в публікації, найчастіше використовують вставлення, які слугують коментарем-роз-

думом автора, репрезентують його позицію з певної проблеми й водночас експресивізують виклад, спрямовують читача на пошуки відповіді, пор.: «У кінці Владика вказав на надію, що зустріч спонукає Кирила прийняти нову позицію щодо російської агресії в Україні, хоча теми зустрічі не будуть політичними (Чому ж тоді буде нова політична позиція Кирила?...» (7, 2). Матеріал свідчить, що вставлені одиниці можуть бути носіями авторської оцінки відповідного фрагмента в основному реченні і мати висновковий чи оцінно-зображальний характер, пор.: «Закон "Про засади державної мовної політики" Колісниченка-Ківалова по-бандитському легалізований антиукраїнською частиною Верховної Ради... антиконституційний, колонізаторський закон, спрямований на підступну зміну конституційного ладу в Україні (злочин, передбачений статтею 109 Кримінального кодексу України), на руйнування та знищення України як держави» (5, 4). За парадигмами стилістичних протиставлень (позитивне/негативне; добре/погане; приемне/неприемне) в коментарях-роздумах парентеза виступає оцінним засобом, засобом авторського зауваження, прийомом характеристики факту/особи в додатковому повідомленні та ін. «За деякими даними, найбагатша людина планети (Біле Гейтсе, місце тобі під лавою)...» (4, 6).

Експлікацію логічної та емоційної оцінки, ставлення автора до подій репрезентують парентетичні одиниці з волюнтативною та апеляційною функціями, позначені знаком оклику чи знаком питання:

«Дослідники нараховували 7 тисяч об'єктів (вдумаймося!), які протягом року дали депутати ВР» (1, 6) або «А ще вони виготовляють прапори, що прикрашають наші танки й БТРи (до речі, їм потрібно багато старої матерії, тож приносьте, кияни, сюди до музею!)» (1, 2).

Наведені приклади, оформлені як комбінація знаку питання чи знаку оклику, функціонують у базовому реченні як авторські маркери найрізноманітніших почуттів: сумніву, критичного ставлення, сарказму, здивування та ін. Наприклад: «І як тут не зацитувати розмисли Оксани Забужко (ото вміє угледіти й зловити потрібну думку; і де тільки не нишпорить вона за знаннями?!» (7, 6). Їх вирізняє високий ступінь впливу на читача. Завдяки здатності до експресивізації висловлюваного актуалізується власне бачення проблеми автора, його власна позиція відповідно до певних суспільних критеріїв. Це доводить й інший приклад, у якому на інформаційний план змісту нашаровується емоційно-експресивний:

«А кийського чиновництва (без найвищих усеукраїнських органів влади!) – близько 3000!» (3, 4); «Чомусь стан справ з почесними званнями

та іншими нагородами інших сферах суспільного життя (а яких тільки заслужених – від будівельників і аж до асенізаторів!) в Україні немає» (6, 4).

Як свідчить ілюстративний матеріал, парентетичні одиниці такого типу слугують засобом вираження суб'єктивної емоційної оцінки, способом створення як іронічного тону оповіді, так і експлікації категоричності викладу фактів. Такі висловлювання здатні емоційно «заражати» весь текстовий простір, привертати увагу читача, спричиняти у нього емоційний відгук.

Виявляють тенденцію до широкого вживання специфічні парентетичні одиниці із винесенням вставленої конструкції за межі речення, що сприймається як інноваційне явище в сучасній газетній мові. Наприклад:

«При цій аргументації минулих домовленостей у церковних справах Владика подав приклади зустрічей у минулому від 1964 року між папами та вселенськими патріархами (Константинополя), немов тут є подібності між Царгородом та Москвою. (Це порівняння Царгорода з Москвою трохи тривожить. Що думав Владика Борис?)» (7, 2). Таке їх ненормативне розташування посилює експресію висловлення, справляє ефектне враження на читача, чим і створює потрібний авторові стилістичний колорит тексту загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Отже, парентеза – синтаксичне явище, що характеризується різноманітними значеннєвими полями, які виразно доповнюють зміст висловлення і роблять такі одиниці синтаксичними маркерами інтенсифікованої виразності. Тому цілком закономірно, що в реєстр типових синтаксичних експресем досліджуваного газетного видання входять також і деякі семантичні типи парентетичних одиниць, які збагачують семантично та інтонаційно складову базового речення, послідовно реалізують настанову на експресію. Із найбільшою експресивною виразністю сприймаються інтерпозиційні вставлені побудови оцінного типу.

Особливості їх уживання розширюють загально-теоретичні уявлення про явище парентези, оскільки, як засвідчує проаналізований матеріал, такі вставлення втрачають відтінок необов'язковості, додатковості. Окрім уточнення, пояснення, інформативності, вони можуть передавати модальну, оцінно-емоційну та прагматичну інформацію і важать не менше за формально основний текст. Питання вивчення інтенсифікованої виразності парентетичних конструкцій у комунікативному просторі газетної мови ХХІ ст. лежить у площині перспективних завдань мовознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури речення // Д. Х. Баранник / Мовознавство, 1993. – № 6. – С.13–19.
2. Грицина В. І. Інфраструктура речення публіцистичного стилю : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. І. Грицина. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
3. Житар І. В. Структура та стилістичні функції вставлених конструкцій у науковому та публіцистичному стилях української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Житар. – К., 2011. – 19 с.

4. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагма-лінгвістичний аспекти : [монографія] / І. Я. Завальнюк. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 400 с.
5. Загнітко А. П. Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій / Анатолій Загнітко // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Вип. 11. – Ч. 1. – С.135–147.
6. Пилинський М. М. Експресивність стилю масової політичної інформації / М. М. Пилинський // Мовознавство. – 1977. – № 5. – С. 35–46.
7. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 11–18.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Літературна Україна / Газета письменників України. – 10.12.2015.
2. Літературна Україна / Газета письменників України. – 22.10.2015.
3. Літературна Україна / Газета письменників України. – 5.11.2015.
4. Літературна Україна / Газета письменників України. – 24.12.2015.
5. Літературна Україна / Газета письменників України. – 17.12.2015.
6. Літературна Україна / Газета письменників України. – 29.10.2015.
7. Літературна Україна / Газета письменників України. – 18.02.2016.